

НАЦІОНАЛЬНЕ МОВОМИСЛЕННЯ ВАСИЛЯ СТУСА КРІЗЬ ПРИЗМУ СИМВОЛІВ-АРХЕТИПІВ

Уляна ГАЛІВ,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
uliana_mishchuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8511-1484

Михайло ПАНОЧКО,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) panochkom@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1707-0975

*У статті досліджено мовну картину світу В. Стуса з погляду архетипної символіки. Висвітлено семантику традиційних та індивідуально-авторських символів, проаналізовано їхню структуру, звернуто увагу на змістовий національно-культурний компонент. Простежено найхарактерніші для мовостилю В. Стуса символи-архетипи, такі як: **Батьківщина, Матір, народ, любов, дорога, дім, воля, час**, кожен із яких формує відповідні образи національно-культурного звучання.*

Виявлено, що в моделюванні мовної картини світу письменника беруть участь мовні знаки, які мають здатність вступати у найрізноманітніші асоціативно-семантичні зв'язки. З'ясовано особливості авторської модифікації архетипних образів під впливом екстралінгвальних чинників.

Ключові слова: мовна картина світу, мовна аособистість, символ, архетип, архетипна символіка, образ, ідіостиль.

NATIONAL LANGUAGE THINKING OF VASYL STUS THROUGH THE PRISM OF SYMBOLS-ARCHETYPES

Uliana HALIV,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)
uliana_mishchuk@ukr.net

Mykhailo PANOSCHKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) panochkom@ukr.net

The article examines the linguistic picture of the world of V. Stus from the point of view of archetypal symbolism. The content of basic concepts is clarified. Symbols-archetypes are considered in the context of conceptology and linguistic stylistics. The study is based on O. Ivasyuta's classification, which provides a three-component typology of symbols: genesis, semantic, and functional. The dominant symbols are identified and the peculiarity of their functioning in the poetic discourse of V. Stus is traced.

*The semantics of traditional and individually authored symbols is highlighted, their structure is analyzed, attention is paid to the meaningful national-cultural component. Archetypal symbols in the Ukrainian poetic tradition were studied, thanks to which the durability of inherited prototypes was formed. It has been observed that the most characteristic of V. Stus's speech style are the archetypal symbols **Motherland, Mother, people, love, road, home, will, time**, each of which forms the corresponding images of the national and cultural sound.*

It has been proven that in most cases, symbol and image are interchangeable concepts (if the objectivity of the image and the depth of its content are combined in the structure of the symbol). Attention is drawn to the symbolism of national realities in the aspect of ethnoculture.

It was found that language signs, which have the ability to enter into a wide variety of associative-semantic connections, participate in modeling the linguistic picture of the writer's world. The features of the author's modification of archetypal images under the influence of extralingual factors are traced.

It has been observed that the inner experiences of the lyrical hero, his existential attitude, give rise to new associative-metaphorical models, expanded syntaxes, etc. Phrases, which are perceived as a separate poetic reality, often appear as emotional motivators of positive or negative moods in the poetry of V. Stus.

Attention is drawn to the ideological and aesthetic content of the illustrations, which are a kind of reflection of the era. A conclusion is made about the author's poetic dictionary as a worldview, national, literary and artistic concept.

Key words: *linguistic picture of the world, linguistic personality, symbol, archetype, archetypal symbolism, image, idiostyle.*

Постановка проблеми. Символізм поезії В. Стуса – одна з найважливіших рис поетичного мислення автора, того, котрому судилося стати моральним авторитетом для всього українства. Його творчість природно поєднує у собі традицію і новаторство філософсько-поетичної думки. «Секрети поетичної творчості» Стуса, – як вдало зауважила М. Коцюбинська, – не лежать на поверхні, не заявляють голосно про себе. Вони у майстерному опануванні того, що Потебня називав внутрішньою формою слова, в умінні віднайти різні смислові шари й глибоко заховані асоціативні зв'язки, символічне підґрунтя слова й образу» (Коцюбинська, 2004, с. 112). Митець високого штибу, людина із вразливим почуттям національної гідності, «провісник національного культурного руху» – це не всі моральні якості, як творять мовний портрет поета. Образний світ митця – глибоко філософський, афористичний, глибинно-моральний, не завжди прозорий і зрозумілий, адже потребує «інтелектуального коду» (Коцюбинська, 2004, с. 113).

Аналіз досліджень. Поетику символічного образу у творчості Василя Стуса вивчали літературознавці Г. Віват, О. Росінська, Т. Гундорова, І. Дзюба та ін. У лінгвістиці зустрічаємо поодинокі дослідження творчості автора крізь призму лексики (Л. Оліфіренко, Ю. Браїлко, О. Радомська), синтаксису (А. Загнітко, Д. Данильчук, Л. Дубовик, С. Могила), стилістики (А. Бондаренко, Л. Марчук, І. Хом'як). Проте символічний зміст поезії В. Стуса в українському мовознавстві сьогодні є майже не дослідженим. Особливої уваги потребує виявлення основних рис цього явища на концептуальному рівні та на рівні поетики.

Мета статті – визначити символи-домінанти та простежити своєрідність їх функціонування у поетичному дискурсі В. Стуса.

Виклад основного матеріалу. Символи, образи, архетипи є своєрідними моделями духовного мікрокосмосу людини. Вони закладені в основі ментально-культурної парадигми кожного народу та найвлучніше репрезентують його національно-мовну картину світу. Попри те, що символи часто відображають особистий досвід митця, вони вимагають широкомасштабного прочитання у взаємозв'язку «мова – культура – етнос» (В. Русанівський). Тому, поза всяким сумнівом, можемо говорити про символи як етномарковані одиниці.

Близькими до символів є архетипи як проформи людської свідомості. У літературознавстві архетип прийнято тлумачити як первісну модель будь-якого предмета чи явища, типовий постійний образ (константу), а також первісний (оригінальний) текст, що у процесі прочитання породжує численні варіанти та версії. У мовознавстві – це первісна вихідна форма слова для пізніших утворень (Лексикон загального та порівняльного літературознавства, 2001, с. 47). Із погляду психології архетип є основою зв'язку образів, що переходять із покоління в покоління; сукупність природжених, універсальних форм людської уяви (Сучасний словник іншомовних слів, 2006, с. 74).

Науково вмотивованим є твердження лінгвістів про архетипні символи, які називають поняття, що однаково сприймаються всіма людьми, оскільки вказують на універсальні явища природи (Микитів, Гнатюк, 2012, с. 177; Микитів, 2010, с. 306).

Розглядаючи символи-архетипи у річищі концептології та лінгвостилістики, спробуємо визначити символи-домінанти та простежимо своєрідність їх функціонування у поетичному

дискурсі В. Стуса. Найбільш прийнятною для нашого дослідження вважаємо класифікацію О. Івасюти, яка подає таку типологію символів: 1) генезисну (архетипні, етнокультурні, індивідуально-авторські); 2) семантичну (символи природи, символи кольорів, символи людини та її побуту); 3) функціональну типологію символів (смыслотворчі, наскрізні, ситуативні) (Івасюта, 2017, с. 52–53). Зробимо ще одну заувагу: якщо говорити про індивідуально-авторську символіку, то слід пам'ятати, що індивідуальний символ може існувати не тільки у межах конкретного твору, а бути домінантою всієї творчості письменника. Превалювання тих чи тих символів залежатиме від особливостей світосприйняття митця, від його мовної картини світу.

Архетип Батьківщини. Одним із ключових символів, який репрезентує велику кількість тем у поезії В. Стуса, є Україна. Особливістю цього символу є те, що, крім «архетипної серцевини», він наділений яскравими національними характеристиками та вербально виражається в образах *рідний край, рай, руїна, олюднений простір, водний простір, духовний простір*.

Прикметною рисою творчості поета є використання архетипних словосполук-символів, одним із яких є *поріг землі (отчий поріг)*. Наприклад: «*Чи ти чи ні, а помremo на чужині, / шукавши отчого порогу*» (Ст., с. 122).

У поезії В. Стуса Україна постає як *русокосий рай, Доля, сон-тополя*: «*Голісінський голос – чи то Богоматері, Долі, / чи то України огорнутий мороком дух*» (Ст., с. 286); «*де він, мій рідний край, / мій русокосий рай?*» (Ст., с. 276); «*Україно, будь щаслива, / сон-тополе, прощавай!*» (Ст., с. 325).

Образ раю як божественного начала довершують лексеми *Бог, Богоматір*: «*Голісінський голос – чи то Богоматері, Долі, / чи то України огорнутий мороком дух*» (Ст., с. 286).

Лексема *мати*, що доростає до рівня образу України, засвідчує громадянськість поета, визначає його позицію індивіда, особистості. Синтез цих начал підтверджує суть Стусового «самособоюнаповнення»: «*Це ти, / о пресвята моя, зигзице-мати!*» (Ст., с. 261).

У творчості Василя Стуса Україна постає не тільки як позитивний символ, навпаки, її болюче існування, безнадія ліричного героя продукують індивідуально-авторські константи поетичного стилю, зумовлені екстралінгвальним фактором: «*О землі втрачена, явися – / бодай у зболеному сні!*» (Ст., с. 333); «*Нехай на серце ляже ваготою / моя земля з рахманною журбою*» (Ст., с. 201).

Так, диференціальною ознакою символу *Україна*, зокрема її репрезентанта – образу *рідний край* – є словосполучення: *рідна чужина, погар раю, храм, зазналий скверни, прогіркла земля, осоружна земля, вітчизна боягузів і убивць, втрачена земля*: «*Пустіть хоч краєм, / хоч критикою ока ухопить / прогірклу землю*» (Ст., с. 84); «*Яка нестерпна рідна чужина, / Цей погар раю, храм, зазналий скверни*» (Ст., с. 189); «*Втрачена земля / в ясному розвидніла сновидінні*» (Ст., с. 306). Тут доречно згадати поезію Є. Маланюка, у якого Україна – «проклятий край», «байстрюча мати яничар», «зрадлива бранка степова» тощо.

Найпоширенішу групу асоціатів становлять лексеми, з яких можна виокремити семи «сум», «біда», «руїна», «гіркота»: «*бо як не стане України, / тоді не стане і біди*» (Ст., с. 77); «*А де Україна? Все далі, все далі, все далі. / Шляхи поростають дрімучим терпким полином*» (Ст., с. 207); «*Куріє руїна. Кривавим стікає потоком, / і сонце татарське – стожальне – разить наповал*» (Ст., с. 207); «*радійте, лицеміри й богомази, / що рідний край – то царство німоти*» (Ст., с. 189). Я. Мельник із цього приводу писав: «Почну з парадокса: Стус любив Україну. Стус не любив України. Він не любив України в розумінні тієї любові, що її звемо шевченківською. І саме тому, що перед нами постає інший, одмінний од традиційно українського склад свідомості, Стус виростав у символічну величину на карті вітцівської культури» (Віват, 2005, с. 17). Отже, психологічна напруга кожного поетового рядка зумовлена втратою України в умовах заграбованої волі.

Мовними вербалізаторами символу *Україна*, що уособлює духовну красу рідної землі, часто є образи природи; космогонічні образи; сакральні образи.

Архетип Матері. Одним із визначальних у художньому світі В. Стуса є символ матері. Він є архетипним для української ментальності, містить глибоке етнокультурне коріння й оповитий ореолом святості. Мати для В. Стуса – це насамперед уособлення народної мудрості, християнської жертвності, чистоти, любові. Тож природньо, що цей символ твориться нанизанням семантично близьких образів: *праматір роду, вічна мати, Діва, дружина, мати-годувальниця, мати-природа, мати-земля, мати-Україна*.

Широтою осмислення морально-етичних цінностей у збірці «Палімпсест» позначені поетичні рядки, де образ матері асоціюється зі святістю, щастям: «*Пригадую – мене веде за руку / щаслива мати*» (Ст., с. 65); «*Ти – Мати*» (Ст., с. 64); «*Лиш мати – вміє жити, / аби світитися, немов зоря*» (Ст., с. 128).

Увесь спектр людських переживань, витворений асоціатами «тінь», «мовчання», передають думки ліричного героя у вірші «Потоки»: «*Ти мати. Тінь. І обернувшись тінню / самонародження, ввійшла у тінь*» (Ст., с. 65); «*І цілу ніч / мовчазна простоїть / при узголів'ї привидам скорботним / і на чоло гарячу руку покладе / натруджену правицю, / щоб не заснув*» (Ст., с. 66).

У першому контексті архетипний символ матері зазнає певних трансформацій і прочитується у світлі людської, дещо приземленої екзистенції. Натомість другий, попри сумне звучання, зберігає цілісність праобразу – Берегині родинного вогнища.

Іншу смислову грань розкриває образ матері, корелюючи з поняттями *Батьківщина, рідний край*: «*О землі моя нещадима – / Така ж ти солодка й п'янка!*» (Ст., с. 317); «*Мій краю, матері моя, / мене ти вийми із неволі/ або сподоб своєї долі / під басаманню нагая*» (Ст., с. 350); «*Це ти, о пресвята моя, зигзице-мати! / До тебе вже шляхів не наптити...*» (Ст., с. 261); «*...два голоси, мов дві лозини, / стенаються, од вітру злякані – чи матері чи України?*» (Ст., с. 328).

Чистоту і тепло подружніх відносин передає образ матері-дружини: «*Синочку мій, ти ж мамі не гніви*» (Ст., с. 157); «*відступляться обоження і гнів перед Тобою, Матері і Диво, / перед Тобою, Друже і Жоно*» (Ст., с. 158); «*Пробач мені, дружино, вибач, сину, / і матері – не проклені мене*» (Ст., с. 358).

Як бачимо, символ матері у поетичному дискурсі В. Стуса є насамперед уособленням святості, християнської жертвовності, відданості та любові. Тут чітко простежується тісний взаємозв'язок творів поета з українською літературною традицією.

Архетип народу. Імператив духовного пошуку поета виразно прослідковується у символі-архетипі народу. У поетичному світі В. Стуса образ народу віддзеркалює історичну приреченість, людську меншовартість і ницість, породжену тогочасною системою. Так, у свідомості автора народ постає *володарем своєї смерти, одмерлою душею, старим родоводом нагірньої біди, катюгою, батьковбивцею, людьми-лицемірними їудами, лялечками із алкоголем щасть, скаженими синами України*: «*Ні до неба, ні до землі – не сягнути нікуди. Не будіте мої жалі, лицемірні їуди!*» (Ст., с. 132); «*Володарю своєї смерти, доля – всепам'ятна, всечула, всевидюща – нічого не забуде, не простить*» (Ст., с. 228).

Інтенсивний смисловий розвиток образу народу спостерігаємо завдяки ще одному арсеналові засобів негативного оцінювання: «*Тоді прости, прощай, проклятий краю, / вітчизно боягузів і убивць*» (Ст., с. 86); «*Сколінені мужі і ниці пахолки / німотні руки перед себе рвуть*» (Ст., с. 62).

Своєрідного апогею негативно маркований образ народу досягає в одному з авторських монологів – самоодкровенні та самороздумі:

*«І так тобі нещастя бракувало.
Ти звав його. Ти думав – молодий
Упорається. Бо могутня шия
кріпацького поріддя не зігнеться
Аби там що»* (Ст., с. 67).

Архетип любові. Любов у мовній картині світу В. Стуса постає як джерело світла, прозріння, одухотворення. Саме таке почуття описане у поезії «Запахло сонцем, воском і зелом»: «*Запахло сонцем, воском і зелом. / В мосяжне коливання передліта / летить бджола, любов'ю обігріта, / мов янгол із надламаним крилом*» (Ст., с. 174).

Глибокий ліризм пронизує рядки інтимної поезії В. Стуса, де багаті метафоричні структури допомагають створити довершений образ любові: «*А ти, як гілочка бузку, / наснилася мені. / Лиш бачу я імлу, / але обличчя – ні. / Лиш чую пахоці твої / і погляди твої, / і обвеселені гаї, / і співи-солов'ї*» (Ст., с. 173).

Національного забарвлення набуває символ любові, актуалізуючись в образі *журавки* (у народі цього птаха називали Божою птицею або птахом Сонця (Жайворонок, 2006, с. 227)). Так, ліричний герой сакралізує свої почуття до дружини: «*Бо завтра ж ми підєм стрічати кохану/ журливу журавку – таку ж, як і ви. / Про свято я іскру болгарську дістану/ і викину клопоти всі з голови*» (Ст., с. 307). У цьому випадку за словом стоїть не реалія (птаха), а глибокий образ-символ жіночої вірності, відданості.

Оригінальність поетового мислення, що закорінена у національній мовленнєвій культурі, простежуємо у тріаді образів *друг – жінка – матір*, які творять архетипний символ любові: «...В друга, в жінку, в матір / веде тебе за руку щедра й журна / твоя кохана» (Ст., с. 55); «Яка любов! Минула ціла вічність, / як я любив. І марив день за днем, / що все спливе і пам'ять про мене / розлуку, геть до титли й коми вивчену» (Ст., с. 55).

Синівська любов у поезії В. Стуса часто дисонує з настроями гніву, осуду, ненависті. Порівняймо: «*радійте, лицеміри й богомази, / що рідний край – то царство німоти*» (Ст., с. 189) і «*Там – Україна. За межею. Там / Лівіше серця*» (Ст., с. 188). Синтаксема «*лівіше серця*» у цьому контексті передає найсокровенніші, найдовершеніші почуття ліричного героя, набуваючи афористичного звучання. Амбівалентність у ставленні до Батьківщини яскраво засвідчена в антиномії *любов – нелюбов*, де все ж таки перемагає перший образ (порівняймо із Франковим «Я ж не люблю її з надмірної любови»):

*«Дотягну до краю. Хай руками,
Хай на ліктях, поповзом – дарма,
душу хай обшмугляю об камінь –
Все одно милішої нема
За оцю утрачену й ледачу,
За байдужу, осоружну, за
Землю цю, якою тільки значу
І якою барвиться сльоза»* (Ст., с. 56).

Архетип дороги. Цю архетипну субстанцію неодноразово досліджували в літературі у часопросторовому вимірі, а саме розглядали у контексті глобального життєвого простору. Архетипний образ дороги є одним із ключових у творчості В. Стуса. У його поезії дорога уособлює не тільки людський універсум, а й внутрішній ліричного героя: вказує на тонкий психологізм його ества, відкриває глибини самототожності, прагнення душі.

Архетипний образ *дороги* у творах В. Стуса найчастіше вербально виражається у лексемах *дорога, стежа, стежина, шлях, берег, урвище, залом, зигзаг, світи*: «*Далеко стежка пролягла, / побігла в небеса*» (Ст., с. 173); «*Де ж ти є? А де ж ти є? А де ж ти? / Урвище? Залом? А чи зигзаг?*» (Ст., с. 123); «*Лише голубою стрічкою накручувалась дорога, / повільно і важко / лягала, мов дріт / на плечі електромонтера*» (Ст., с. 59); «*Ото мій шлях. Повернення. Чи – не-./ Ото мій шлях. Світ за очі – єдино*» (Ст., с. 358).

Стрижневі номінації *дорога, стежа, поріг* часто містять сему 'нескінченність': «*Снувалися кроки, / соталась стежа нескінченна / і все нескінченне / соталося, ніби стежа*» (Ст., с. 59); «*Дорога дороги стримить, ніби меч – / пускайся порогу, предтечо предтеч*» (Ст., с. 166). В останньому прикладі генітивна метафора *дорога дороги*, на наш погляд, найвлучніше передає мотив далечі, безкінечності. Натомість лексема *поріг* зосереджує в собі сему 'початок', а фразема *пуститися порогу* вербалізує значення *рушити в дорогу*.

Семи 'безмежжя', 'незвіданість', вдало актуалізуються у словосполученні з кількісним значенням *сто доріг*: «*Сто доріг, мов змій розплатались / в тисячі незвіданих розлук*» (Ст., с. 137).

Внутрішні переживання ліричного героя, його екзистенційна налаштованість породжують нові асоціативно-метафоричні моделі, де домінують мотиви згасання, *самовтечі*: «*Моя дорога догоряє, / спрагою жолобиться душа*» (Ст., с. 83); «*Дорога самовтечі, невідвладна / моїм бажанням, рине, як вода*» (Ст., с. 167). У другому випадку розгорнута синтаксема «*дорога самовтечі рине, як вода*» вербалізує семантичну ознаку «рух».

Нетрадиційно вибудований образ дороги, що реалізується у лексемі *стежка*, яка містить семи 'спогад', 'щастя втрати': «... і на стежці, / котрою колись ми з тобою бродили, / наслухала забути звуки твого голосу» (Ст., с. 59); «*І як то добре на узліссі / згубити стежку лугову, / упавши навznak у траву, / як немовлятко у колиці*» (Ст., с. 263).

Позитивно маркованим постає образ дороги, метафоризуючись в іменних сполуках *дорога долі* і *дорога болю*: «*Благословлю твою сваволю, / дорого долі, дорого болю!*» (Ст., с. 179). Як бачимо, семантика болю тут помітно стирається, оскільки будь-яка дорога у сприйнятті ліричного героя є благословенною.

Емоційними мотиваторами негативних настроїв у поезії В. Стуса постають фраземи *десята дорога, світ за очі*, які сприймаються як окрема поетична реальність: «*Тепер набридло все. Немає стерпу. / Десятою дорогою обходить тебе життя*» (Ст., с. 67); «*Ото мій шлях. Повернення. Чи – не-./ Ото мій шлях. Світ за очі – єдино*» (Ст., с. 358).

Архетип дому. Архетип дому – невід’ємний складник мовної картини світу В. Стуса. Із ним тісно пов’язані інші важливі архетипи. Рідний дім – найдорожче поняття для його ліричного героя. Це той простір, якого так бракувало поетові, якого він був позбавлений. Дім у свідомості В. Стуса – швидше візія, аніж реальність, вічне марення і вічний сон: «*Ось танок наш. Ти вже перед дверима. / Натисла на дзвінок – і легко так / важезну прочинила райську браму. / Озвася син наш. Крикнути б. Але / подати голосу не стало сили. / ... Урвався сон*» (Ст., с. 270). Але пам’ять береже дороги серцю спогади про затишок родинного вогнища: «*Дозволь мені сьогодні близько шостої, / коли повечоріє на докола / і транспорт задвигить в години пік, / я раптом з туги, з затканого неба, / із забуття, з безмежної розлуки, / од довгої надсади захмелілий, / на Брест-Литовський упаду проспект...*» (Ст., с. 269).

Окрім родинного вогнища, дім у поезії В. Стуса найчастіше асоціюється з Батьківщиною, рідним краєм: «*де він, мій край, / мій русокосий рай?*» (Ст., с. 276).

Промовистим і глибоко філософським у цьому контексті є образ бездомного лелеки, гнаного світами: «*Ти ж несений вітром, лети і лети, / бездомний лелеко, в далекі світи*» (Ст., с. 166).

Архетип часу. Українське національне світосприйняття яскраво відображає архетип часу. Як об’єкт лінгвістичного вивчення він відображається у працях В. Калашника, Л. Кравець, О. Задорожної, О. Царук, Г. Сюти та ін. Час у поетичному дискурсі В. Стуса – самодостатній просторово маркований феномен. Цей архетип реалізований у численних образах, метафоричних висловах, що сприяє естетизації тексту, формуванню національно мовної картини світу на основі універсальних світоглядних категорій.

Образ часу охоплює не лише номінації темпоральних відрізків (*вік, століття, рік, день, ніч, ранок, повечір’я, світанок* та ін.), пір року (*зима, весна, літо, осінь*), а й лексеми із поєднанням сем ‘час’ і ‘відлік щодо теперішнього моменту’ (*вчора, сьогодні, завтра, досі, минуле, майбутнє* та ін.): «*і день крутивсь і терпко пах, неначе / ще надзелень розтовчений горіх*» (Ст., с. 66); «*Чотири сонця відгорять вгорі, / чотирикрилий день відмайоріє*» (Ст., с. 62); «*Тиха ніч, і місячно-місячно. / Ти, певно, й досі не спиши?*» (Ст., с. 60); «*Яка любов! Минула ціла вічність, / як я любив*» (Ст., с. 55); «*Ось і ранок / білий, як божевілля*» (Ст., с. 61); «*Світанок – свист мигтючий*» (Ст., с. 73); «*Повечір’я ще тліє, / іще хвіртка рипить...*» (Ст., с. 98); «*За роком рік росте твоя тюрма...*» (Ст., с. 71); «*Кульгавий день / увійде в темінь, гляне по криївках / і завагається*» (Ст., с. 116).

Мовна особистість автора виявляється у специфічній образній системі, виразним репрезентантом якої є метафора: «*де жовті сходяться леви / у присмерковий гай, / у воду зазирнуть ставка / й свічадо ночі п’ють*» (Ст., с. 114); «*Літа без зелен-садів, / коридори ночей обгорілих і днів*» (Ст., с. 145); «*так світяться свічада, світлом хорі, / і пильно задивляються крізь нас / у сяйва, що озерами стоять / на споді наших душ, в лямівці ночі...*» (Ст., с. 236); «*Через мости віків блага маленька кладка*» (Ст., с. 118); «*Отут, край зеленого моря, де стелиться дим пелехатий, Де гони горять тамбережні і колеться дня малахіт, Чекаю своєї утечі, відваги, немов самострати...*» (Ст., с. 175).

Усі ці часоназви у поетичному словнику автора найчастіше поєднуються з дієсловами руху *йти, минати, проходити, опадати* («*Час опада. За час не зачепитись*» (Ст., с. 73); «*Минає час моїх дитячих вір. / І я себе з тим часом проминаю*» (Ст., с. 80)). Емоційне навантаження ключових лексем інтенсифікують епітети на взірць *кульгавий, чотирикрилий* (день), національно марковані метафори *день крутивсь, віків блага маленька кладка, лямівка ночі, свічадо ночі* та ін.

Моделюючи образ часу, автор неодноразово вдається до стилістичного прийому ампліфікації: «*Пливу за днем, за часом, за собою / в новому необжитому човні*» (Ст., с. 80).

Лексична опозиція *сьогодні – завтра* виразно простежується у поетичних рядках, де поєднуються стилістично забарвлений і стилістично нейтральні номени: «*Даждь нам, Боже, днесь! Не треба завтра...*» (Ст., с. 83).

Назви явищ природи з конкретною часовою віднесеністю вдало поєднуються з темпоральними характеристиками: «*вечірнє сонце відійшло / за дальні кручі*» (Ст., с. 141).

Однією із найвлучніших характеристик часу як історичної епохи є епітет *страдний*, що корелює з біблійним висловом «випити чашу сповна»: «*Куди ж мене зовеш, / брунатна бджілко? Дай мені лишитись / у цьому часі страдному*» (Ст., с. 213).

Етносемантику художнього слова виразно демонструють темпоральні лексеми на позначення релігійних свят, постів: «*Марні епітим’ї. Не врятує великий піст*» (Ст., с. 75); «*Ночі*

врвала *Варвара*, / сонце йде за *Різдвом*» (Ст., с. 237); «На *Водохрещя маєм* / Об, *Іртиш*, *Єнісей...*» (Ст., с. 237).

Архетип волі. Позитивно оцінні образи *воля* (*воленька*), *свобода* в поезії В. Стуса вступають в антонімічні зв'язки з образами *неволя*, *поразка*: «*За роком рік росте твоя тюрма, / за роком рік підмур'я в землю грузне*» (Ст., с. 71).

Проте у поезії В. Стуса образ *волі* (*свободи*) не позбавлений виразного іронічного звучання: «*А втім, скажу: пізнав і волю / свободу на семи замках*» (Ст., с. 250).

Як бачимо, лексико-семантичне поле *воля* у поетичних текстах В. Стуса вступає у різноманітні образотворчі контакти. Порушуючи загальнонаціональні та загальнолюдські проблеми, автор не лише концентрує увагу на історичному минулому, а й проектує свої погляди на сучасність.

Архетип хреста. Хрест – один із основних релігійних символів. Дослідники вважають, що хрест символізував сонце, перехрестя, світове дерево, чотири сторони світу. На думку В. Жайворонок, хрест виник задовго до прийняття християнства і був оберегом від темних сил (Жайворонок, 2012, с. 623). У християнській традиції це насамперед символ віри, перемоги над смертю. Кращі зразки української поезії та прози тлумачать хрест винятково як символ важкого тягара, страдницької долі, розпачу тощо.

Про зацікавлення В. Стуса хрестологічною тематикою свідчать вірші «Як добре те, що смерті не боюсь я», «Задумалася свічка», назва поетичної збірки «Під тягарем хреста». У мовній картині світу поета хрест найчастіше асоціюється з долею і благословенням. Порівняймо: «*Ота зоря – вістунка твого шляху, / хреста і долі...*» (Ст., с. 128) і «*Як добре те, що смерті не боюсь я / і не питаю, чи тяжкий мій хрест*» (Ст., с. 206). В окремих контекстах цей номен є символом роздоріжжя та містить у собі семи 'розгубленість', 'самотність': «*Розіп'ятий на рами / сосновому хресті, / звіряєш самоті / днедавні тарарами. / Загублений між днів, / не спам'ятають досі. / Під вибухами сосон – мов на морському дні*» (Ст., с. 74).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, аналіз мовних засобів вираження архетипних образів у системі поетичного дискурсу В. Стуса не лише дав змогу усвідомити загальну номінативну стратегію митця слова, а і сприяв ідентифікації особистісного мовлення поета як виразника когнітивних процесів. Як бачимо, «здатність мовних знаків вступати у найрізноманітніші асоціативно-семантичні зв'язки, розширювати лексичну валентність аж до руйнування нормативної сполучуваності слів і набувати таким чином вторинних суб'єктивно-образних та імпліцитних значень засвідчує невичерпність загальноновживаної мови як мистецького засобу і дає змогу поетам, естетично організовуючи її, творити власну індивідуально-художню мову, а читачам – сприймати її» (Єрмоленко, 1999, с. 300). Лейтмотив власної творчості, як і української історії, поет визначив для себе як страждання. У моделюванні мовної картини світу автора, як ми пересвідчилися, беруть участь не тільки домінуючі лексичні одиниці, ключові слова, образи, а й прецедентні тексти, прецедентні знаки тощо. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в окремій науковій розвідці про ідейну навантаженість символів у мовній картині світу Василя Стуса.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ст. – Стус В. Палімпсест: Вибране. Київ: Факт, 2003. 432 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Віват, Г. І. (2005). *Поетика символічного образу в творчості Василя Стуса* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Кіровоградський держ. Педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 20 с.
- Єрмоленко, С. Я. (1999). *Нариси з української словесності: стилістика і культура мови*. Київ, 430 с.
- Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури* : словник-довідник. Київ: Довіра, 706 с.
- Жайворонок, В. В. (2012). Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні. *Мовознавство*, 2. С. 58–64.
- Івасюта, О. Б. (2017). Типологічна характеристика символів у романі П. Бак «Сини». *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки*, 1. С. 51–57.
- Коцюбинська, М. (2004) *Мої обрії* : в 2 т. Київ: Дух і літера . Т. 2: Незабутні шістдесяті. Василь Стус. 386 с.
- Лексикон загального та порівняльного літературознавства (2001). Чернівці: Золоті литаври, 636 с.
- Микитів, Г. В. (2010). Символ як експресема в українських народних ліричних піснях. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. Вип. XXIII, ч. 4*. С. 241–247.

Микитів, Г. В., Гнатюк І. (2012). Знаковість архетипних символів у національно-мовній картині світу українців. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки, 1*. С. 305–310.

REFERENCES

- Vivat, H. I. (2005). Poetyka symbolichnoho obrazu v tvorchoosti Vasylia Stusa : avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: 10.01.01. Kirovohradskiy derzh. Pedahohichnyi un-t im. Volodymyra Vynnychenka. Kirovohrad. 20 s. [in Ukrainian]
- Yermolenko, S. Ya. (1999). Narysy z ukrainskoi slovesnosti: stylistyka i kultura movy. Kyiv, 430 s. [in Ukrainian]
- Zhaivoronok, V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira, 706 s. [in Ukrainian]
- Zhaivoronok, V. V. (2012). Movni znaky ukrainskoi etnokultury v antropotsentrychnomu vysvitleni. *Movoznavstvo*. № 2. S. 58–64. [in Ukrainian]
- Ivasiuta, O. B. (2017). Typolohichna kharakterystyka symboliv u romani P. Bak “Syny”. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Filolohichni nauky*. № 1. S. 51–57. [in Ukrainian]
- Kotsiubynska, M. (2004) *Moi obrii : v 2 t. K. : Dukh i litera . T. 2: Nezabutni shistdesiati*. Vasyl Stus. 386 s. [in Ukrainian]
- Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva (2001). Chernivtsi: Zoloti lytavry, 636 s. [in Ukrainian]
- Mykytiv, H. V. (2010). Symvol yak ekspresema v ukrainskykh narodnykh lirychnykh pisniakh. Aktualni problemy slovianskoi filolohii. Serii: Lihvistyka i literaturoznavstvo: Mizhvuz. zb. nauk. st. Vyp. XXIII, ch. 4. S. 241–247. [in Ukrainian]
- Mykytiv, H. V., Hnatiuk I. (2012). Znakovist arkhetypnnykh symboliv u natsionalno-movnii kartyni svitu ukrainsiv. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. № 1. S. 305 – 310. [in Ukrainian]